

В. Локтєв, академік НАН України, академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України:

«...Коли точаться розмови про наукову сферу України, то йдеться переважно про реформування НАН України і фактично ні про що інше, а на принципове питання щодо засад такого реформування – повна перебудова чи удосконалення тієї структури, що давно існує, кожний дає свою відповідь. Прибічники радикальних змін беруть за основу апріорне твердження, що таких академій, як наша, ніде в світі нема, що є не тільки (свідомою або несвідомою) неправдою, але й часто просто небажанням дізнатися про справжній стан речей. Насправді, існують обидва, якщо так можна говорити, способи організації наукової справи – академії (хоча назва може бути й іншою) зі своєю власною розвинутою науково-технічною інфраструктурою у вигляді інститутів і академії як престижні зібрання або елітарні клуби провідних учених, які працюють переважно в університетах. Обидві схеми, по суті, є доволі стійкими та дієвими.

Щодо першого, то не буду наводити відомі європейські приклади з життя Німеччини, Франції, Швеції, а поінформую про менш знані випадки: Академія наук Тайваню дуже схожа на нашу, хоча і помітно менша, зате має (в еквіваленті на 2012) приблизно 1 млн грн на рік на одного співробітника, що забезпечує державний бюджет. У Китаї, наука якого стрімко розвивається за усіма напрямками, також основні кошти, а вони чималі, йдуть на науку через бюджет. Але в обох випадках до централізованого фінансування додається грантове, яке теж є досить значним. Неважко переконатися, що наука згаданих країн за своїми показниками та й фактично посідає непогані місця на науковій мапі світу. Радянська наука (в усякому разі, природнича), дякуючи самовідданій і, що важливо, безкорисливій праці кількох поколінь дослідників, теж була передовою. Тому у так званої радянської науково-організаційної системи, хоча вона, практично повністю зберігши структуру і засади науки російської імперії, не має безпосереднього відношення до радянського ладу, теж багато щирих прибічників. І не викликає здивування той факт, що будівництво видатним природознавцем В. І. Вернадським системи вітчизняної академічної науки, яке історично також розпочалося до встановлення на території сучасної України радянського режиму, спиралось на Російську академію наук як на взірць¹.

¹ Однією з головних її переваг був відносно вільний вибір напрямів фундаментальних досліджень, які спиралися на наукові школи. Відповідно до авторитету останніх, а головне – їхніх лідерів-засновників, значною мірою розподілялося і фінансування, що могло зберігатися досить довго, не відображаючи через певний період (десь 30–40 років) реальний внесок тієї чи іншої школи у поточний розвиток науки чи окремого наукового напрямку. Навпаки, у США та деяких інших країнах «рушійною силою» науки є гранти – отримав його і працюю три-п'ять років. Така система дуже гнучка й мобільна, проте в ній немає умов для

Таким чином, виникає слушне питання «А чи не є безрезультатність реформ, що вже започатковувалися або ще започатковуватимуться для наукової сфери України, чимось об'єктивним або наперед передбачуваним?» Тим більше, що в нашій науковій спільноті поширений добре відомий вислів російського фізика, Нобелівського лауреата Ж. Алфьорова “В России имеются две неформированные институции – православная церковь и Академия наук”, за змістом дуже близький переважній більшості вітчизняних фахівців, які вважають його справедливим і для України².

Треба дивитися правді в очі: майже всі [а це дуже кваліфіковані та відомі у світі фізики (природно, що в основному я спілкувався саме з ними)], у кого я робив спробу спитати про їхнє бачення майбутнього академії, абсолютно щиро вважають, що хоча певні, а іноді й доволі серйозні вади у роботі НАН України є, все у цілому влаштовано непогано і не треба чіпати фундамент, а тим більше те, що хоч якось в країні працює – це взагалі може виявитись небезпечним! Основне бажання і мрія більшості – виключно кількісні показники, а саме: “збільшення і ще раз збільшення!” (мається на увазі фінансування, фондування, заробітна плата тощо).

Скажу більше: у такому підході нема нічого дивного чи поганого. Подібне ставлення до тих чи інших змін з наперед невизначеними наслідками не є специфічним лише для України. Воно віддзеркалює намагання кожного (скоріше за все, підсвідоме), якщо і змінювати становище, то лише через поступове покращання того, що вже існує, а головне – того, до чого так звикли і до чого якось пристосувалися. На Заході такий стан речей зветься **пасткою середнього доходу**, особливо тоді, коли він є більш-менш задовільним за розміром і стабільним у часі. **Зрозуміло, що зручна для більшості з нас незмінність говорить не про стійкість у розвитку системи, а про стагнацію продуктивності її праці, тобто вона застрягає на певному рівні, припиняє еволюціонувати чи удосконалюватися, проте її (системи) так звані виконавчі елементи – основні дійові особи – майже всім задоволені і відмахуються від думок про необхідність проведення давно назрілих, але болісних реформ, без яких ані прискорення, ані зменшення відставання від передових країн неможливе.**

створення наукових шкіл. Звичайно, ідеальним було б органічне поєднання позитивних рис обох цих систем.

² Але тепер, коли пріоритет наукової діяльності в російському (і не тільки) суспільстві впав, цей вислів, принаймні стосовно академічного господарства, може втратити силу. Наприклад, у січні 2013 р. уряд Росії підготував проект постанови, якою вперше з моменту створення РАН ще Петром I скасовуються довічні стипендії членам усіх державних академій. Це викликало неоднозначну реакцію науково-освітньої спільноти, оскільки тією ж постановою пропонується відмінити також щомісячні доплати й за вчені звання кандидата і доктора наук. Наслідки подібних «нововведень» прогнозувати важко...

Водночас існує критичний погляд на науку України взагалі та академічні проблеми зокрема, притаманний відносно молодим дослідникам, а разом з ними й тим, хто покуштував “заморського хліба”, тобто працював за межами України і обізнаний із закордонними порядками. Не можу назвати його таким вже популярним у науковому середовищі, яке є доволі віковим (а отже, досвідченим і звідси – консервативним) і здебільшого песимістичним щодо різних організаційних заходів. Цікаво, що при цьому таке наукове середовище нерідко демонструє готовність до різких змін своїх старих поглядів або усталених уявлень, які стосуються професійної діяльності, якщо на це є серйозні підстави (експериментальні факти, аргументовані теоретичні докази, логіка розвитку науки і т. д.).

Підсумовуючи і аналізуючи знайомі професійному загалу організацію і стан справ у світовій науці, а також висловлені колегами думки, вважаю: **період екстенсивного зростання** (за принципом “дайте мені більше досягнутого”) **вже давно завершився, що в нашій країні яскраво (прямо чи непрямо) демонструють мізерні наукові бюджети років нашої незалежності.** Отже, реформи, у першу чергу структурні, назріли, але практично ніхто, якщо говорити про основну масу представників наукової спільноти, у них не зацікавлений і не вмотивований їх впроваджувати. Іншими словами, їх треба проштовхувати, незважаючи на спротив окремих науковців і колективів. Іншого не дано, та й не слід очікувати, оскільки відповідний мовчазний супротив є, як на мене, природним і психологічно виправданим.

Крім того, **треба чітко уявляти, що жодна система реформувати сама себе, а тим більше кардинально, не в змозі. Проте відповідні реформи можуть бути легко запроваджені «зверху», що, на мій погляд, є вкрай небажаним: якщо цю неминучу, але необхідну для України та її науково-освітньої сфери справу почнуть робити наші рідні чиновники, які попри любов і моду на наукові ступені та звання ані справжню науку, ані справжніх учених не поважають, то горя не оберешся.** Адже прекрасно відомі їхній загальнокультурний і освітній рівень, а також розуміння проблеми (що, насправді, означає лише її повне нерозуміння особливо в тій частині, де мова йде про отримання фундаментальних знань). Тому хоч щось корисне для академії, отже й для держави та її наукової сфери, ми маємо робити самі, наскільки це можливо – обережно, неупереджено і щиро. Я глибоко усвідомлюю, що всіх нас, тобто і рядових співробітників академії, і її керівників, є за що критикувати, але маю підстави стверджувати, що у порівнянні з класом чиновників ми – ангели.

Разом з тим **реформування науки і освіти, а реформувати треба лише у комплексі, – проблема неосяжна, і вважати себе експертом із цих складних питань було б несерйозно...»** (*Локтєв В. Роздуми про реформи в науці // Наука України у світовому інформаційному просторі. – 2013. – № 7. – С. 31–34*).